

ТЕКСТИЛЬНІ ВИРОБИ В ПОХОВАЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ БОЛГАР УКРАЇНИ ТА МЕТРОПОЛІЇ (компаративні студії)

Красько Наталя

УДК 393.92 – 037(=163.2)(477.7)

У статті на основі оригінального польового матеріалу визначається спеціальне ритуальне призначення атрибутів з текстилю в поховальній обрядовості болгар, з'ясовується їхня роль та функціональне значення. Висвітлення символіки атрибутів з текстилю дає пояснення необхідності їх використання в сучасних обрядових діях.

Ключові слова: болгар України, текстильні вироби, поховальна обрядовість.

In these comparative studies, based on the original field materials, special ritual purpose defined attributes of textiles in the funeral ceremonies of Bulgarians. It turns out their role and functional significance. Explanation of symbols need an explanation of their use in modern ritual actions.

Keywords: Bulgarians of Ukraine, textiles, funeral rites.

Етнологічна наука значну увагу приділяє вивченню культурного феномену етносу, зокрема народних звичаїв і обрядів та їх матеріальних компонентів як вагомих складників духовної культури народу, що й зумовило актуальність цього дослідження. Вивчення матеріального оформлення обрядів болгар України викликане не тільки історично-етнографічним інтересом, а й пошуканням зацікавленості болгарської діаспори в Україні у відродженні власних традицій, збереженні етнокультурної спадщини предків.

Об'єктом дослідження є атрибути з текстилю (рушники, хустки, стрічки, покров та ін.), а предметом — їх спеціальне ритуальне призначення. Мета таких студій — з'ясувати роль та функціональне значення текстильних виробів у поховальній обрядовості болгар, їх використання в сучасних обрядових діях під час поховання. Завдання роботи полягає у висвітленні символіки атрибутів з текстилю в обряді поховання.

Для виконання поставленої мети залучено опубліковані етнографічні матеріали¹ та емпіричні дані власних польових досліджень із болгарських поселень Приазовського району Запорізької області та метрополії², за допомогою яких можна пояснити значення ритуальних практик, а також матеріальних компонентів, що є їх невід'ємною складовою. Порівняльно-історичний метод допомагає виявити спільні для всіх болгар елементи матеріальної культури в поховальній обрядовості,

а також субетнічні та регіональні особливості. Щодо висвітлення символіки ткацьких виробів у поховальному обряді, то в такій редакції завдання вже продемонстрували свою продуктивність на матеріалах традиційного українського ткацтва³.

У сучасному історіографічному досвіді України з'явилися дисертаційні дослідження, присвячені поховальній обрядовості Полісся⁴, Карпат⁵ та Слобожанщини⁶. Особливо цінним для нас є звернення до Південно-Західної України⁷, у якому представлені результати досліджень поховально-поминальних традицій українців, росіян та болгар регіону. Автори звертають увагу на значущість матеріального оформлення комплексу поховальної обрядовості, підкреслюючи, що вони є необхідною складовою в системі поховальних обрядів.

У працях етнографів, у яких досліджується використання побутових речей в обрядовій практиці, найбільше висвітлено два аспекти: практичний (матеріал та техніка виготовлення, побутові функції) і символічний (семантика, ритуальні функції, образ речі в міфічних уявленнях)⁸.

Отже, звертаючись до функцій, матеріалу, форми, фактури, кольору, тобто до того, що, з одного боку, є матеріальною складовою культури, а з другого — тяжіє до органів чуттів людини, спробуємо пояснити, чому окремі речі в поховальному обряді набувають особливого ритуального значення.

Значення рушника, хустки, тканини на покров, траурних стрічок тощо в поховальній обрядовості досить велике. Без цих атрибутів не обходиться жоден похорон, вони є неодмінними елементами проводів людини в останню дорогу і потребують детального розгляду.

Одним із предметів першої необхідності в момент підготовки померлого до поховання в болгар є спеціальна сорочка (*риза, пригурялка, горелка*). Її необхідність пояснюється народними уявленнями, що смерть не протиставляється життю, а швидше є другою формою життя і, опинившись на «тому світі», покійник предстає перед Господом одягнений саме в таку, спеціально підготовлену, сорочку. На підтвердження цих вірувань, які існують і тепер, наведемо розповідь М. Балдурської, у якої помер дядько. На другий день після похорону він наснився своїй дружині. Він промовив: «Усе добре мені зробили, але чому не вдягли мені пригурялки. Тепер мені соромно вийти до людей. Усі з пригурялкою, а я голий...»⁹.

Під час спілкування з респондентами в болгарських поселеннях Таврії з'ясувалося, що сорочка має бути не кроена й не шита, тому виготовляють її за допомогою свічки, звідки й походить її назва. Від цілого полотна відривають (не можна користуватися ножицями чи ножем) шматок (завдовжки близько 1,5 м), складають удвоє 1:2. По середині згину свічкою випалюють два маленьких отвори на

Фото 1. Виготовлення особливого поховального вбрання — пригурялки (с. Богданівка Приазовського р-ну Запорізької обл., 2009 р.)

відстані близько 15 см і від одного отвору до іншого розривають. Далі, на довшій частині полотна, від середини місця розриву, униз близько 10 см випалюють ще один маленький отвір і знову розривають. У такий спосіб отримують отвір для голови покійного у вигляді букви «Т»¹⁰. Вдягається така сорочка через голову покійного коротким кінцем назад, а довгим наперед. Якщо з певних причин *пригурялку* не можна надіти на покійного, її обов'язково кладуть у труну під одягу¹¹.

Звичай одягати таку сорочку зберігся й донині в болгар Бессарабії. Цей натільний одяг небіжчика є шматком білої тканини (близько 1,5 м завширшки та 1 м завдовжки), що має горловину, але не зшивається з боків. Перед тим як одягти сорочку, її на кінцях обпалюють свічкою¹². Незважаючи на деякі відмінності у виготовленні такої сорочки, пояснення її необхідності майже ідентичні: «Перед Господом предстаєш не в одязі, а у фартусі. У кого немає такого фартуха, той буде голим і йому буде соромно»¹³.

М. Державін нічого не зазначає щодо такого особливого вбрання, однак у дослідженнях Хр. Вакарелски згадується, що в деяких районах Болгарії є «спеціальний одяг для поховання, який має різні назви: «савено», «платно», «прегорелка», «долня риза», «пригурялка», «навлек» ...»¹⁴.

Здавна тканина для виготовлення такої мала бути домотканою. З розвитком фабричного виробництва вона стає покупною. Однак головними умовами залишаються білий колір та її натуральне походження (ситець, бязь тощо).

За уявленнями народу, сувій полотна, з якого беруть на покров чи саван, представляв усіх членів родини, був символом її цілісності та єдності і тлумачився як безкінечний зв'язок попередніх, теперішніх та майбутніх мешканців будинку. Тому й досі існує заборона різати полотно. Існує повір'я: «Якщо відрізати шматок полотна, то переріжеться життя живих»¹⁵. Тому в разі смерті відривається один шматок, довжина якого відповідає зросту померлого.

Частіше початок відриву припалюють вугіллям, далі рвуть руками¹⁶.

Підготовлений до поховання покійник після того, як його покладуть у труну (відповідно до звичаєвих норм), має бути покритий спеціальною покривкою (*покрів, саван*) білого кольору (у деяких регіонах Болгарії кінці його оброблені червоними й синіми нитками¹⁷). Поки не закриють труни, покійник покритий до грудей; перед похованням покрів розгортають на довжину тіла. Наявність цього атрибуту вимагають і церковні канони. Поверз покріву священник зазвичай перед тим як відспівати покійного, за допомогою згорілих свічок малює череп та схрещені кістки під ним, а також ініціали «І. Х.»¹⁸. Болгари метрополії та українські болгарини нині найчастіше використовують покрів промислового виробництва, куплений у церкві.

Необхідність такого атрибуту зумовлена потребою позбавити покійного особистої індивідуальності в лімінальному стані. Крім анонімності, покійник відокремлюється від світу живих (тіло ховається від погляду). Водночас покрів ніби забезпечує йому схованку, наче утроба огортає та захищає плід до моменту народження, символічно виражаючи ідею смерті як тимчасове повернення людини в стан ембріону, який потрібно помістити в утробу-труну для подальшої її трансформації в насінину, щоби прорости знову, маючи на увазі індивідуальне воскресіння¹⁹.

Визнання самостійності існування душі окремо від тілесної субстанції означало й визнання в неї певних потреб, необхідних для цього, до того часу, поки вона, залишивши тіло людини, повністю не покине цей світ.

Існує думка, що душа померлого присутня на похороні, вона може чути й бачити все, що відбувається з тілом. Душа може летіти за гробом, а після поховання повертається з усіма у власний будинок, де до сорока днів вона перебуває поблизу своєї оселі, а вже потім відправляється на «той світ»²⁰.

Це відображається у звичаї чіпляти рушник над ліжком, де помер покійник, одразу з

настанням смерті. Рушник залишається на тому місці протягом сорока днів. М. Державин пояснює це тим, що душа, коли прилітає в дім, має цей рушник за своє пристановище. Після закінчення визначеного терміну цей рушник віддають комусь з односельців²¹. На вхідних дверях або воротах двору, де є покійник, вивішували й білого рушника (*пътничка*), а після виносу домовини з тілом його знімали й також віддавали комусь із присутніх²².

У бессарабських болгар ознакою того, що в хаті є покійник, окрім білого рушника, може бути чорна хустка, яку чіпляють на воротах чи дверях оселі. Знімають її на сороковий день і комусь віддають²³. Чорний бант на дверях чи воротах будинків можна побачити і в метрополії. Однак (за інформацією респондентів) його знімають не на сороковий день, а на перші роковини після смерті й відносять на кладовище, де пов'язують на дерево біля могили чи на могильний хрест²⁴. У поселеннях приазовських болгар, щоб сповістити односельцям про смерть у родині, використовують білий рушник²⁵.

Колись часто несли труну на кладовище й опускали її в могилу на вузьких довгих рушниках, які потім ставали власністю тих, хто ніс домовину²⁶. Нині найчастіше труну з тілом везуть машиною і в могилу опускають на товстих ремнях²⁷.

Фото 2. Траурна хода. Хустка й відріз тканини пов'язані на хрест, носові хустинки пов'язані на вінки (с. Богданівка Приазовського р-ну Запорізької обл., 2009 р.)

Рушник (або його замітник) й тепер використовують в траурній процесії. Його пов'язують на дерев'яний хрест, який несуть попереду цієї процесії. Окрім рушника, на хрест також пов'язують хустку, відріз тканини або чоловічу сорочку, залежно від статі покійника²⁸.

Стільці, на яких встановлюють домовину, накривають спеціальним вовняним або бавовняним покривалом (*черга, пустилка*)²⁹. Подібний елемент зафіксовано і в метрополії. На носилки стелять рогожку з кукурудзяного листя (*хасър*), а поверх нього біле смертне полотно (*месал за умрялка*), яке старі люди готують ще за життя³⁰.

Смертне вбрання та інші текстильні вироби, необхідні під час поховання (так звані «вузол на смерть»³¹), готують і таврійські болгар. До нього входять: *пустилка* (простирадло), *убивка на ракла* (тканина для оббивки труни), *покрив* (тканина якою покривають тіло), *бял зон на пригурияката* (полотно для спеціального погребального вбрання), *дрехите* (одяг), *кърпички* (носові хусточки) та ін.³²

Серед бессарабських болгар, під час прощання з небіжчиком, зафіксовано церемонію

Фото 3. Рушники та носові хусточки, приготовлені для перев'язування учасників похорону (с. Богданівка Приазовського р-ну Запорізької обл., 2009 р.)

перев'язування: по черзі підходили до жінки померлого (господині), яка стояла біля труни й перев'язувала всіх хусткою або рушником чи сорочкою. Усе необхідне для перев'язування готувалося заздалегідь і складалося у вузлик — *бушче*. «Дари», складені в *бушче*, лежали на столі³³.

У метрополії також існує ритуал перев'язування присутніх на похороні рушниками. Залежно від родинної близькості до покійного, присутнього перев'язують махровим або простим рушником³⁴.

Фото 4. Перев'язані лляним рушником учасники траурної ходи (с. Богданівка Приазовського р-ну Запорізької обл., 2009 р.)

Важливою в поховальному обряді є семантична тема шляху (рос. «путь», болг. «път»). Покійного називають «пътник», хліб який несуть за труною — «пътнина» і т. ін.

Особливістю шляху під час похорону є те, що реальна дорога і міфічний шлях на «той світ» начебто поєднуються. Якою б не була відстань від дому до кладовища, цей шлях визначається як довгий, важкий та небезпечний, і реальна дорога на цвинтар є лише частиною цього шляху³⁵.

Під час спостереження за траурною ходою було помічено цікавий ритуал: на перехресті, у момент зупинки траурної процесії, розстеляють білу хустку, на яку кидають кілька дрібних монет; переносять (перевозять) через них труну з тілом; хустку забирають, а монети залишаються на роздоріжжі. Так повторюється стільки, скільки перехресть трапляється до кладовища. Останній раз цей ритуал виконують перед ворітьми цвинтаря. Під час опитувань з'ясували, що так відкуповується дорога на кладовище; хустка, яка стелиться, називається «пътник»³⁶, а гроші, які кидаються — «пътни»³⁷ (шляхові). Так само відбувається і в бессарабських болгар³⁸.

Подібний ритуал описує М. Державін: «Перед труною несуть шматок білого полотна, після кожної зупинки це полотно стелять поперек шляху, і вся поховальна процесія проходить через нього; цей перехід покійного через полотно пояснюється тут ніби символ трьох перепон, які потрібно буде пройти покійнику, щоб він потрапив в Царство Небесне»³⁹.

Пояснити символічне значення рушника в момент його використання під час траурної ходи можна уявленнями, що шлях на «той світ» пролягає через водяну перепону, і саме рушник стає тим містком, по якому покійний зможе благополучно перебратися у світ мертвих⁴⁰. Траурна процесія є кульмінацією поняття «шлях на той світ», і дії, що відбуваються в цей момент, є прямим вираженням цього образу.

Великого значення в поховальній обрядовості, крім рушників, надають хусткам, які асоціюються з горем і сльозами. Маленьку хусточку кладуть до рук покійника, щоб міг витерти сльози, коли йому буде тяжко розлучатися з рідними, або долати перепони, через які він має пройти на «тому світі»⁴¹. Усім присутнім після повернення з кладовища також роздають маленькі носові хусточки, у які загортають маленьку поминальну булочку *пътника* разом із цукерками та печивом (*пумана*)⁴².

Отже, розглянувши деякі моменти використання текстильних виробів у поховальному обряді, можемо пояснити їх необхідність, розкривши їх функціональне значення в структурі обрядових дій біля тіла небіжчика:

по-перше, необхідність їх використання здебільшого зумовлена народними уявленнями та релігійними віруваннями про смерть, душу й потойбічне життя (пригурялка, покрив, рушники, хустки). У поховальній обрядовості довжина полотна дорівнює зросту покійного, що сприймається як його символічне заміщення. Окрім того, символізує шлях на «той світ» і є тим, що допомагає подолати перепони на цьому шляху;

по-друге, їх використання має захисну функцію (покров). Завдяки покрову тіло покійного відокремлюється від світу жи-

вих, ховається від погляду. Ритуальні дії під час приготування покрову (розривання, палення) мають апотропейне значення для живих мешканців будинку. Також має захисний характер використання текстильних виробів з натуральної сировини. Здавна (у слов'янських народів) льону, бавовни тощо приписувались очищувальні властивості, якими відвертали злих сил, тому тканини, виготовлені з них, вважалися ритуально чистими й обереговими;

по-третє, вони мають соціальну функцію (перев'язування). Через ритуал перев'язування рушник стає особливим знаком, за яким можна дізнатися, до чийої сім'ї належить людина, що ним володіє.

Дослідивши й зіставивши застосування текстильної атрибутики в поховальній обрядовості болгар метрополії та болгарської діаспори в Україні, порівнявши її використання в минулому й тепер та визначивши її функціональне значення, можемо дійти висновку, що світоглядні уявлення болгар щодо смерті є тим фундаментом, на якому базується вся поховально-поминальна обрядовість і її матеріальний супровід.

Розглядаючи матеріальне оформлення обряду поховання болгар метрополії і України на сучасному етапі і порівнюючи їх з дослідженнями М. Державіна і Хр. Вакарелски, можна стверджувати, що протягом століття вони майже не змінилися, а зміни які відбулися, незначні за своєю суттю:

по-перше, можна помітити варіативність виготовлення спеціального поховального одягу — пригурялки, проте суворо пильнується, щоб для її виготовлення не користувалися ножем або ножицями, а головне, щоб «пригурялка» неодмінно була приготована і вдягнута або, у крайньому разі, покладена до труни. Це однією важливою заповіддю є натуральне походження тканини, з якої її виготовляють;

по-друге, щодо використання тканини, якою покриваються носі під труною. Відмінність полягає тільки в матеріалі виготовлення покривала. В українських болгар най-

частіше це вовняна (або бавовняна) тканина доріжка (*черга*), а в метрополії — рогожка з кукурудзяного листа (*хасър*). Однак слід зауважити, що в будь-якому разі обов'язковим є використання природних матеріалів у її виготовленні;

по-третє, можна побачити деяку відмінність у кольорі тканини, яку вивішували на ворота або двері на знак жалоби. Проте це можна пояснити традиційним ставленням слов'ян до білого й чорного кольорів. Здавна білий колір постійно супроводжував обряди перехідного циклу. Він міг бути як символом чистоти і цноти, так і символом потойбіччя, смерті. В обрядовій практиці він відображав

особливий лімінальний стан людини, був захистом від небажаного впливу з боку істот з інших світів⁴³. Чорний колір має більш конкретну й однозначну символіку, що асоціюється з темрявою, землею, смертю і виступає як знак жалоби.

З огляду на те, що останнім часом окремі обрядові дії зазнали деякого спрощення або скорочення, що зумовлено рядом історичних, економічних та соціальних факторів, слід зазначити, що матеріальне оформлення, зокрема використання текстильних виробів, в обрядах поховального циклу виявилось достатньо сталим компонентом, з конкретно обумовленими функціями.

¹Державин Н. С. Болгарські колонії в Росії (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Матеріали по славянської етнографії // Сборник за народни умотворения и народописъ. — София, 1914. — 256 с.; *Вакарелски Хр.* Български погребални обичаи. Сравнително изучаване. — София, 1990. — 223 с.; *Васева В.* За едно название на саван в Пловдивско. Тракиецът и неговият свят // Материали от VIII-та Национална конференция на българските етнологи. — Хасково, 1995. — С. 282–291; *Георгиева Ив.* Обичаи при смърт и погребение. Пирински край. Етнографски, фольклорни и езиковедски проучавания. — София, 1980. — С. 413.

²Записала Н. Красько в 2009 році в болгарських поселеннях Приазовського р-ну Запорізької обл. та 2010 року під час проходження спеціалізації в Етнографічному інституті з музеєм БАН (Софія, Болгарія).

³*Боряк О. О.* Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX — початок XX ст.). — К., 1997 (особливо корисною в контексті нашого завдання є інформація на сторінках 137–149 про значення нитки, полотна та рушників в обрядовому маркуванні «життя/смерть»).

⁴*Конобродська В. Л.* Поліський поховальний і поминальний обряди: етнолінгвістичні студії. — Житомир, 2007. — Т. 1–3. — 56 с.

⁵*Гузій Р. Б.* Похоронні звичаї та обряди українців Карпат (XIX–XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Л., 2002. — 23 с.

⁶*Сушко В. А.* Поховальна обрядовість українців Слобожанщини XIX–XXI ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2007. — 22 с.

⁷*Захарченко Г. М.* Традиційна поховальна обрядовість слов'янського населення Південно-За-

хідної України середини XIX–XX ст.: ритуальна структура та її статевіковий аспект: дис. ... канд. іст. наук. — К., 2004.

⁸*Байбурун А. К.* Семиотические аспекты функционирования вещей // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. — Ленинград, 1989. — С. 63–88; *Виноградова В. Н., Толстая С. М.* Символический язык вещей в традиционной народной культуре // Славяноведение. — 1994. — № 2. — С. 3–5; *Топорков А. Л.* Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. — С. 89–101.

⁹Записала Н. Красько в 2009 році від Балдурської Марії Василівни (1928 р. н.) в с. Степанівка-II Приазовського р-ну Запорізької обл.

¹⁰Особисті спостереження Н. С. Красько похорону Хіневої Марії під час проведення етнографічної експедиції 2009 року в болгарських поселеннях Приазовського р-ну Запорізької обл.

¹¹Записала Н. Красько в 2009 році від Балдурської Марії Василівни (1928 р. н.), Славової Ганни Михайлівни (1936 р. н.) та Янева Георгія Федоровича (1914 р. н.) в с. Богданівка Приазовського р-ну Запорізької обл.

¹²*Захарченко Г. М.* Традиційна поховальна обрядовість слов'янського населення Південно-Західної України середини XIX–XX ст.

¹³Там само.

¹⁴*Вакарелски Хр.* Български погребални обичаи. Сравнително изучаване. — С. 79.

¹⁵*Георгиева Ив.* Обичаи при смърт и погребение. Пирински край. Етнографски, фольклорни и езиковедски проучавания. — София, 1980. — С. 413.

¹⁶*Васева В.* За едно название на саван в Пловдивско. Тракиецът и неговият свят. — С. 282–291.

¹⁷ *Вакарелски Хр.* Български погребални обичаи. Сравнително изучаване. – С. 62.

¹⁸ Там само. – С. 79.

¹⁹ *Вассева В.* За едно название на саван в Пловдивско. Тракиецът и неговиат свят. – С. 282–291.

²⁰ *Вакарелски Хр.* Български погребални обичаи. Сравнително изучаване. – С. 38.

²¹ *Державин Н. С.* Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Матеріалы по славянской этнографіи. – С. 149.

²² Там само.

²³ *Захарченко Г. М.* Традиційна поховальна обрядовість слов'янського населення Південно-Західної України середини ХІХ – ХХ ст.

²⁴ Записала Н. Красько в 2010 році від Івана Стоянова (1949 р. н.) в м. Велико Тирново (Болгарія).

²⁵ Особисті спостереження Н. С. Красько похорону Хіневої Марії під час проведення етнографічної експедиції 2009 року в болгарських поселеннях Приазовського р-ну Запорізької обл.

²⁶ *Державин Н. С.* Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Матеріалы по славянской этнографіи. – С. 150.

²⁷ Особисті спостереження Н. С. Красько похорону Хіневої Марії під час проведення етнографічної експедиції 2009 року в болгарських поселеннях Приазовського р-ну Запорізької обл.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ *Вассева В.* За едно название на саван в Пловдивско. Тракиецът и неговиат свят. – С. 282–291.

³¹ Записала Н. Красько від Славової Ганни Михайлівни (1936 р. н.) в с. Богданівна Приазовського р-ну Запорізької обл.

³² Записала Н. Красько від Балдурської Марії Василівни (1928 р. н.) в с. Степанівка-ІІ Приазовського р-ну Запорізької обл., Міхової Параскеви Лазарівни (1922 р. н.) та Славової Ганни Михайлівни (1936 р. н.) в с. Богданівна Приазовського р-ну Запорізької обл.

³³ *Захарченко Г. М.* Традиційна поховальна обрядовість слов'янського населення Південно-Західної України середини ХІХ – ХХ ст.

³⁴ Записала Н. Красько в 2010 році від Івана Стоянова (1949 р. н.) в м. Велико Тирново (Болгарія).

³⁵ *Байбурун А. К.* Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – С.Пб. : Наука, 1993. – 225 с.

³⁶ Записала Н. Красько 2009 року від Янева Георгія Федоровича (1914 р. н.) та Тарасової Віри Афанасіївни (1953 р. н.) в с. Богданівка Приазовського району Запорізької області.

³⁷ Там само.

³⁸ *Захарченко Г. М.* Традиційна поховальна обрядовість слов'янського населення Південно-Західної України середини ХІХ – ХХ ст.

³⁹ *Державин Н. С.* Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Матеріалы по славянской этнографіи. – С. 151.

⁴⁰ *Седакова О. А.* Поэтика обряда: погребальная обрядность восточных и южных славян. – М. : Индирик, 2004. – 320 с.

⁴¹ Записала Н. Красько 2009 року від Янева Георгія Федоровича (1914 р. н.) та Тарасової Віри Афанасіївни (1953 р. н.) в с. Богданівка Приазовського р-ну Запорізької обл.

⁴² Там само.

⁴³ *Калашиникова Н. М.* Семиотические доминанты в традиционном костюме народов России. – www.net/catalog/article/1048.html